

بحر طویل عامیانه

و

بحر طویل سرایان

www.ketab.ir

-
- سرشناسه: ذوالفقاری، حسن، ۱۳۴۵ -
عنوان و نام پدیدآور: بحر طویل عامیانه و بحر طویل سرایان/حسن ذوالفقاری،
مسلم نادعلی زاده.
مشخصات نشر: تهران: ققنوس، ۱۴۰۰.
مشخصات ظاهری: ۵۵۲ ص.
شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۰۴-۰۴۲۸-۶
وضعیت فهرست نویسی: فیپا
یادداشت: کتابنامه.
موضوع: بحر طویل
موضوع: Bahr tavil*
موضوع: بحر طویل — تاریخ و نقد
موضوع: Bahr tavil -- History and criticism*
موضوع: شاعران ایرانی — سرگذشتنامه
موضوع: Poets, Persian -- Biography
شناسه افزوده: نادعلی زاده، مسلم، ۱۳۶۴ -
رده بندی کنگره: PIR ۴۱۰۶
رده بندی دیویی: ۸۱۰/۰۹
شماره کتاب شناسی ملی: ۸۷۷۳۹۷۷
-

انتشارات قنوس

تهران، خیابان انقلاب، خیابان شهدای ژاندارمری،

شماره ۱۱۱، تلفن ۰۲۱۶۴۰۸۶۴۰

ویرایش، آماده‌سازی و امور فنی:

تحریریه انتشارات قنوس

حسن ذوالفقاری و مسلم نادعلی‌زاده

بحر طویل عامیانه و بحر طویل سرایان

چاپ اول

۷۷۰ نسخه

۱۴۰۱

چاپ پارمیدا

حق چاپ محفوظ است

شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۰۴-۰۴۲۸-۶

ISBN: 978-622-04-0428-6

www.qoqnoos.ir

Printed in Iran

فهرست

مقدمه.....	۱۱
بخش اول: درآمدی بر بحرطویل عامیانه	
۱. تعریف بحرطویل.....	۱۵
۲. ویژگی‌ها.....	۱۶
۱-۲. بحرطویل، یک قالب شعری.....	۱۷
۲-۲. بحرطویل، یک گونه شعری.....	۱۷
۲-۳. بحرطویل، از گونه‌های شعر عامه.....	۱۷
۲-۴. تسلسل و توالی در بحرطویل.....	۱۸
۲-۵. بحرطویل، تکرار و توالی یک رکن عروضی سالم.....	۱۸
۲-۶. ساخته شدن بحرطویل با ارکان عروضی مختلف.....	۱۸
۲-۷. بند به جای مصراع.....	۱۹
۲-۸. ختم شدن اغلب بحرطویل‌ها به «را».....	۲۱
۲-۹. تنسیق الصفات، یکی از مهم‌ترین صنعت‌های ادبی بحرطویل.....	۲۱
۲-۱۰. بحرطویل‌سرایان اغلب از شاعران غیرمشهور.....	۲۲
۳. انواع بحرطویل.....	۲۲
۴. نقد و بررسی آرای محققان.....	۲۴
۵. علت نام‌گذاری بحرطویل.....	۳۴
۶. زمینه‌ها و کهن‌ترین بحرطویل.....	۳۵

۴۱	۷. تفاوت بحرطویل با قالب‌های دیگر
۴۱	۷-۱. تفاوت بحرطویل با نثر منظوم
۴۳	۷-۲. تفاوت بحرطویل با مسطّ مسجع
۴۶	۷-۳. تفاوت شعر نو با بحرطویل
۴۹	۷-۴. تفاوت بحرطویل با شعر ربّ
۵۱	۸. موضوعات و مضامین بحرطویل
۵۲	۸-۱. موضوعات دینی و مذهبی
۵۲	۸-۱-۱. تحمیدیه سرایی
۵۲	۸-۱-۲. نعت پیامبر و معراج‌نامه
۵۳	۸-۱-۳. منقبت‌گویی
۵۴	۸-۱-۴. مرثی‌های مذهبی و ذکر واقعه کربلا
۵۵	۸-۱-۵. حدیث کسا
۵۶	۸-۲. موضوعات اجتماعی
۵۸	۸-۳. موضوعات غنایی و عاشقانه
۶۰	۹. کاربردهای بحرطویل
۶۰	۹-۱. مراسم سخنوری
۶۲	۹-۲. تمزیه خوانی
۶۸	۹-۳. نوحه خوانی
۶۹	۹-۴. آیین گل‌گردانی
۶۹	۹-۵. ترانه‌ها و تصنیف‌ها
۷۰	۹-۶. پیش‌برده خوانی
۷۰	۹-۷. هنگام ضرب در زورخانه
۷۱	۹-۸. توصیف
۷۱	۱۰. جنبه‌های ادبی بحرطویل
۷۲	۱۰-۱. طنزپردازی
۷۲	۱۰-۲. سجع‌پردازی، موازنه و ترصیع
۷۳	۱۰-۳. پی‌آوری صفات
۷۳	۱۰-۴. مراعات نظیر
۷۴	۱۰-۵. تلمیح
۷۵	۱۰-۶. تضاد
۷۵	۱۰-۷. جناس

- ۷۵..... ۸-۱۰ ملّع گویی
 ۷۵..... ۹-۱۰. تضمین و استقبال
 ۷۶..... ۱۰-۱۰. تشبیب، نسیب و تغزّل
 ۷۶..... ۱۱-۱۰. تشبیه و استعاره
 ۷۸..... ۱۲-۱۰. اغراق
 ۷۸..... ۱۳-۱۰. هم حروفی یا واج آرای

بخش دوم: بحرطویل سرایان

- ۸۱..... خواجه عصمت‌الله بخارایی (متوفی نیمه اول قرن نهم ه.ق.)
 ۸۷..... سیّد عبدالعظیم بُن درختی (زنده در حدود ۸۸۱ ه.ق.)
 ۹۲..... حیرتی تونی (متوفی ۹۶۱ ه.ق.)
 ۹۷..... حمدی (پیش از قرن دهم ه.ق.)
 ۱۰۲..... دانایال دولتخانی (زنده پیش از قرن دهم ه.ق.)
 ۱۰۷..... خاوری (قرن دهم ه.ق.)
 ۱۱۱..... فارغ گیلانی (زنده در سال ۱۰۱۰ ه.ق.)
 ۱۱۸..... محمّدقاسم تونی (متولّد ۱۰۷۸ ه.ق.)
 ۱۲۶..... عبدالعلی (سده نهم یا یازدهم ه.ق.)
 ۱۳۱..... شاهدای نیشابوری (زنده در ۱۰۵۲ ه.ق.)
 ۱۳۷..... محمّدبیگ ساعی شروانی (زنده در ۱۰۵۷ ه.ق.)
 ۱۴۴..... طرزی افشار (زنده در ۱۰۵۹ ه.ق.)
 ۱۴۹..... خاکی (متوفی ۱۰۷۷ ه.ق.)
 ۱۵۴..... مجرمی (زنده در ۱۰۹۸ و ۱۱۰۰ ه.ق.)
 ۱۶۲..... بحرطویل سخنوری از شاعر ناشناس (صفویه)
 ۱۶۴..... ناظمی (قرن یازدهم ه.ق.)
 ۱۶۷..... علی (قرن یازدهم ه.ق.)
 ۱۶۹..... صابیر (قرن یازدهم ه.ق.)
 ۱۷۳..... احمد سپنجی (قرن یازدهم ه.ق.)
 ۱۷۵..... ناشناس (قرن یازدهم ه.ق.)
 ۱۷۷..... خالصا (قرن یازدهم ه.ق.)
 ۱۷۹..... صدرالدین محمّد فائز دهلوی (متولّد ۱۱۰۰ ه.ق.)
 ۱۸۴..... بحرطویل کتاب رموز حمزه از شاعری ناشناس (قرن دوازدهم ه.ق.)

مقدمه

«منشأ نشئه^۱ صهبای^۲ سخن نام کریمی است که در بزم کرم چیده بساط طرب از شیشه ابر و خم گردون، ز گل ثابت و پیمانه سیار و دف هاله^۳ و عود^۴ شب و جام شفق و جینی صبح و غجک^۵ موج^۶ رود و رگ آب و نی و فواره مهتاب و گل افسان خزان و چمن سبز بهاران و غزل خوانی مرغان خوش الحان، که به قانون طرب گرم کنند عاشق بی برگ و نوا را.»^۷

موضوع این کتاب بحرطویل عامیانه فارسی است نه بحرطویل عروضی. این گونه شعری از برساخته‌های شاعران عامه سرا و مورد پسند مردم است. تلاش می‌کنیم در این حوزه و در دو بخش اطلاعاتی در اختیار خوانندگان بگذاریم: بخش اول درآمدی بر شناخت‌نامه بحرطویل است. در این بخش می‌کوشیم با ذکر نمونه‌های کافی به تعریف، نام‌گذاری، ویژگی‌ها، انواع، ابعاد زیبایی‌شناسی و موضوعات و مواردی دیگر پردازیم؛ بدین منظور نمونه‌هایی از جنگ‌های خطی و دیوان‌های چاپی شعرا جست‌ایم و تمام مطالعات شکل‌شناسی و ژانرشناسی خود را بر اساس این نمونه‌ها استوار کرده‌ایم. بخش دوم بحرطویل سرایان و نمونه بحرطویل‌هایی است که به انضمام زندگینامه

۱. سرخوشی، حالت خوشی. ۲. شراب.

۳. حلقه نورانی که در اطراف چیزی به‌خصوص ماه دیده می‌شود.

۴. چوبی خوشبو و قهوه‌ای رنگ که هنگام سوختن بوی خوش می‌پراکند؛ همچنین بربط، نوعی ساز.

۵. کمانچه. ۶. موج. ۷. از بحرطویل شاهدای نیشابوری

مختصری از سرایندگان آن‌ها آورده‌ایم. این بخش شامل نمونه‌های قدیم و جدید بحرطویل از نسخ خطی و چاپی است. در ابتدای هر بحرطویل به زندگی سراینده نیز اشاره‌ای کرده‌ایم. از برخی بحرطویل‌ها دو یا چند نسخه در دست بود که کار تصحیح قیاسی و انتقادی انجام گرفته است. تنظیم بحرطویل‌ها بر اساس قدمت تاریخی آن‌هاست. بحرطویل‌های این مجموعه تنها قطره‌ای از دریاست و اندکی از بسیار. کوشیده‌ایم از نمونه‌های این قالب کمترشناخته‌شده به‌گزینی کنیم و یکصد قطعه انتخاب کرده، ضمن تحلیل آن‌ها در اختیار خوانندگان ذوقمند قرار دهیم. بی‌شک در تاریخ مطالعات ادبی و قالب‌های شعری و ژانرشناسی ادبی، وجود چنین کتاب‌هایی هم به کار مردم علاقه‌مند می‌آید و هم به روند مطالعات ادبی کمک خواهد کرد.

اما علت توجه به این موضوع، علاوه بر علاقه خاص من به موضوعات ادب عامه و مطالعه پیگیرانه در این قالب ایرانی، لذتی است که حاصل شنیدن قطعاتی از این بحرطویل‌ها بود. این کتاب حاصل تحقیق پایان‌نامه کارشناسی ارشد این‌جانب است که در سال ۱۳۷۰ از آن دفاع کرده‌ام. قریب سی سال از دفاع از آن می‌گذرد. در این مدت بسیار مطالب بر پایان‌نامه افزوده شد و کار به کمال نسبی رسید.

همین‌جا سپاسدار شادروان حضور استاد دکتر مظاهر مصفا هستم که از سر لطف و ذره‌پروری، راهنمایی پایان‌نامه را پذیرفتند و از نظرهایشان بسیار بهره‌ها جستیم. دیگر بر روح شاعر معاصر مهدی اخوان ثالث (م. امید) درود می‌فرستم که این قالب غریب را به‌طور نسبتاً جامعی برای اولین بار شناساند و همواره حضوری و تلفنی از نظرهای ایشان استفاده می‌کردم. از استادم جناب دکتر محمدرضا شفیعی کدکنی هم بسیار ممنونم که مرا به این موضوع توجه داد و مشوق من بود. ایشان با دقت و ژرف‌اندیشی خاص خود مرا به «بند» عربی که مأخوذ و مقتبس از بحرطویل فارسی است رهنمون کرد. در نهایت از دوست گرامی و همشهری نازنین دکتر مسلم نادعلی‌زاده هم ممنونم که سبب خیر و مشوق بنده شد تا پس از سی سال این پژوهش بازنگری شود. ایشان با گردآوری نمونه‌های بیشتر سبب شد کاری درخور ارایه شود. این کتاب مرهون همراهی و هم‌نفسی اوست که اینک به‌طور مشترک تقدیم خوانندگان فهیم می‌شود. از همکاری پژوهشگران مؤسسه ادب‌پژوهی شیعی (سلیس)، به‌ویژه خانم‌ها اعظم نوری‌نیا، طاهره کاظمی، خدیجه آسیمه و آقایان رضا بیات، امیرحسین رضایی، مصطفی رضایی دیل و مهدی قصری نیز سپاسگزارم.

تهران

حسن ذوالفقاری

مستان ۱۴۰۰